

YETERSİZLİĞİ OLAN VE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN TRAVMA SONRASI STRES BELİRTİ VE SOSYAL DESTEK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Seray OLÇAY-GÜL

Hacettepe Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü, serayolcaygul@hacettepe.edu.tr

Burcu OLGUNSOYLU

Başkent Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Merkezi,
burcuo@baskent.edu.tr

Yeşim ÜNAL

İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü, yesimu@gmail.com

Özet

Travmatik yaşantılardan biri olan yetersizliği olan çocuğa sahip olma, ailelerin çocuklarının vücut bütünlüğüne ve sağlıklı aile yaşamlarının devamlılığına tehdit olarak algıladıkları stres verici bir durumdur. Bu çalışmanın amacı farklı yetersizliklere sahip çocuğu olan aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti (TSSB) ve algıladıkları sosyal destek düzeylerini karşılaştırmak; TSSB ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın örneklemini 415 yetersizliği olan çocuğa, 417 normal gelişim gösteren çocuğa sahip; toplamda 832 aile oluşturmuştur. Araştırmada kişisel bilgi formu, Travmatik Stres Belirti Ölçeği ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği kullanılmıştır. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin TSSB düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerden düşük olduğu, ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında fark olmadığı görülmüştür. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde TSSB ile arkadaş ve özel kişiden; normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerde aileden, arkadaştan, özel kişiden ve toplamda algılanan sosyal destek düzeyi arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Bulgular alanyazın çerçevesinde tartışılmış; ileri araştırma ve uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Travma, Yetersizliği olan Çocuk Ailesi, Algılanan Sosyal Destek, Travmatik Yaşantı.*

THE EXAMINATION OF POST-TRAUMATIC STRESS SYMPTOM AND SOCIAL SUPPORT LEVELS OF THE FAMILIES HAVING A CHILD WITH DISABILITY AND TYPICALLY DEVELOPED

Abstract

Perception of families having a child with disability, is a threat to the continuum of their child's physical integrity and family life as a lifelong traumatic experience, and is quite stressful circumstance. The objective of this study is to compare families having a child with disability with families who have a child with typically developed in terms of post-traumatic stress symptom and perceived social

support level; observe relation between post-traumatic stress and perceived social support; and determine whether variety variables have impact on the post-traumatic stress symptom and perceived social support. The sample of this research is comprised of 832 families, 417 of families having a child with typically developed, 415 of families having a child with disability. Personal information form, Post-traumatic Symptom Scale and Multidimensional Scale of Perceived Social Support have been used. It is found that post-traumatic stress symptom levels of families having a child with disability was significantly lower than families who have a typically developed child and there was no significantly difference in between families' perceive social support levels. The findings has been discussed and potential areas for future research and practice have been pointed out.

Key words: *Trauma, Families Having a Child With Disability, Perceived Social Support, Traumatic Experience.*

Giriş

Kadın ve erkeğin evlenmesiyle temeli atılan ve iki kişiden oluşan aile çocukların aileye katılımıyla birlikte büyümeye başlar. Anne-baba adayları aralarına yeni bir üyenin katılacağını öğrendikten sonra sağlıklı çocuk hayalleri kurmaya başlarlar, tüm planlarını ve beklentilerini sağlıklı çocuk etrafında şekillendirirler. Yeni üyenin dünyaya gelişi aile içinde hem olumlu hem de olumsuz değişimleri beraberinde getirir (Miller ve Myers-Walls, 1983). Bu durum anne-babaların, eş olarak birbirinden, yakın çevrelerinden, hayattan ve toplumdaki beklentilerini farklılaştırır, hayattaki rollerine bir yenisini ekler, aile yapısı ve işleyişinde değişikliklere yol açar. Bütün bu değişikliklerle başa çıkmak ise aileler için zorlayıcı bir durumdur (Altuğ-Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006). Doğacak ya da doğan çocuğun yetersizlik gösterdiğinin öğrenilmesi ile aileler, zaten zorlayıcı olan bu duruma ek olarak farklı stres kaynaklarıyla karşı karşıya kalırlar (Küçüker, 1997; O'Shea, O'Shea, Algozzine ve Hammitte, 2001).

Günlük stres kaynaklarından farklı olarak yetersizliği olan çocuğa sahip olma ailelerin çocuklarının vücut bütünlüğüne ve sağlıklı aile yaşamlarının devamlılığına tehdit olarak algıladıkları travmatik yaşantılardan biridir (Ardıç, 2013; McCubbin ve Huang, 1989; Uğuz, Toros, Yazgan ve Çolakkadioğlu, 2004). Travmatik yaşantılar Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nın (DSM) yeniden gözden geçirilmiş dördüncü baskısında "gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmiş olma" olarak tanımlanmış; bu olay ve yaşantılar karşısında kişide korku, çaresizlik ve dehşet duygularının ortaya çıkabileceğinden söz edilmiştir (APA, 1994; 2000, s. 200). DSM V'te ise travmatik yerine örseleyici terimi kullanılmış; bu tanımda diğer tanıma ek olarak "olayların sevimsiz ayrıntılarıyla yineleyici bir biçimde ya da aşırı düzeyde karşı karşıya kalma" ifadesine yer verilmiştir (APA, 2013, s. 146). Travmatik yaşantılarla karşı karşıya kalma beraberinde travma sonrası stres belirtilerini ve dolayısıyla yetersiz, çaresiz, engellenmiş ve umutsuz hissetme gibi olumsuz

duyguları getirir (Ehlers, Mayou ve Bryant, 1998; Öztürk, 1997). Travmatik yaşantılar sonucunda ortaya çıkan travma sonrası stres belirtileri arasında tekrar yaşantılama (örn., kabuslar ve hastalık/süreç hakkında çok fazla düşünme gibi), kaçınma (örn., duygusal küntlük, olayı konuşmaktan ve hatırlatıcılardan kaçınma gibi) ve aşırı uyarılmışlık (örn., huzursuzluk, sıkıntı ve tetikte olma gibi) yaygın olarak görülenlerdir (APA, 2000; Oflaz, 2008).

Ailelerin kendi yaşamlarını ve çevreye uyumlarını tehdit eden bu travmatik yaşantı karşısında gösterdikleri psikolojik tepkileri konu alan araştırmaların bulguları travmanın etkilerine de uyarlanabilir (Yılmaz, 2006). Yetersizliği olan çocuğa sahip olmanın yol açtığı stresin psikolojik ve ailesel işlevselliğe etkileri üzerine çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların önemli bir kısmında yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları kaygı, stres, depresyon ve umutsuzluk düzeyleri karşılaştırılmış ve yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin kaygı, stres, depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Baker, McIntyre, Blacher, Crnic, Edelbrock ve Low, 2003; Dehkordi, Kakojoibari, Mohtashami ve Yektakhah, 2011; Doğan, 2010; Gallagher, Phillips, Oliver ve Carroll, 2008; Guralnick, Hammond, Neville ve Connor, 2008; Hasting, 2003; Hayes, 2013; Hill ve Rose, 2009; şentürk ve Varol- Saraçoğlu, 2013; Uğuz, Toros, İnanç ve olakkadioğlu, 2004; Toros, 2002; Tröster, 2001). Uğuz ve diğerleri (2004) araştırmalarında zihinsel yetersizlik, otizm, serebral palsi tanısı olan çocuğa sahip anneler (n= 80) ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin (n= 89) anksiyete, depresyon ve stres düzeylerini, Doğan (2010) işitme yetersizliği olan (n= 460) ve olmayan çocuğa sahip annelerin (n= 460) stres, depresyon ve kaygı düzeylerini, Gallagher ve diğerleri (2008) zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler (n= 32) ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin (n= 29) depresyon ve kaygı düzeylerini karşılaştırmıştır. Her üç çalışmada da yetersizliği olan çocuğa sahip olan ebeveynlerin stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Ailelerin yalnızca stres düzeyini karşılaştıran araştırmalarda Tröster (2001) görme yetersizliği olan çocuğa sahip anneler (n= 57) ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin (n= 47), Hayes (2013) otizm tanısı bulunan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerini karşılaştırmışlar ve yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin stres düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin stres düzeyinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sıralanan araştırmalardan farklı olarak Fışıloğlu ve Fışıloğlu (1996) işitme yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin aile işlevleri açısından farklılık göstermediği; Henggeler, Watson, Whelan ve Malone (1990) işitme yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin stres ve psikiyatrik belirti düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerden daha düşük olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Ailelerin gösterdiği stres, depresyon, kaygı vb. psikolojik tepkiler bir kere yaşanıp biten ya da kısa süreli tepkiler değildir (Gander ve Gardiner, 2004).

Yetersizliği olan çocukların farklı gelişim dönemlerinde karşılaştığı sorunlar stres tepkilerinin yinelenen bir şekilde yaşanmasına ve her sorunda bu durumun tüm ayrıntılarıyla tekrar tekrar hatırlanmasına; hem bireyin kendi içinde hem de aile içinde huzursuzluk ve sıkıntıya neden olur (Ardıç, 2013). Bu sorunlar arasında çocuklarının yetersizliği hakkında yeterince bilgilendirilmeme, başkalarına çocuğun durumunu açıklamada çekilen güçlük, çocukta yetersizliğe bağlı olarak görülen davranış ve sağlık sorunları, tedavi ve eğitim konusunda pek çok uzmanla görüşme gerekliliği, uygun eğitim ortamını bulma çabaları, daha fazla zaman, para ve enerji gereksinimi, çocuğun geleceğine ilişkin kaygılar, aile üyelerinin yetersizliği olan çocuktan dolayı değişen rolleri, evlilik ilişkilerinin bozulması, gerek zaman sınırlamasından gerekse kendilerine zaman ayıramamaktan kaynaklanan sosyal etkinliklere katılamama gibi durumlar sıralanabilir (Bright ve Hayward, 1997; Işıkhana, 2005; Kavak, 2007; Kaytez, Durualp ve Kadan, 2015).

Yetersizliği olan çocuğa sahip olma sonucunda ortaya çıkan psikolojik tepkilerin ailenin gelir düzeyi, anne babanın medeni durumu (evli, bekar, boşanmış), anne-babanın öğrenim durumu, evdeki çocuk sayısı, çevreden alınan sosyal desteğe sahip olma gibi değişkenlerden etkilendiğini gösteren çok sayıda araştırma mevcuttur (Aker, 2006; Eke, 2007; Karakaya, Ağaoğlu, Çoşkun, Şişmanlar ve Yıldız-Öc, 2004; Minnes, 1988; Sloper, Knussen, Turner ve Cunningham, 1990; Suomalainen, Haravuori, Berg, Kiviruuu ve Marttunen, 2011; Taşdemir, 2013; Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004; Yıldırım, Hacıhasanoğlu ve Karakurt, 2012). Bu değişkenler arasında yer alan sosyal desteğe sahip olma kimi araştırmacılar tarafından travmatik stresin etkilerini en aza indireyecek değişkenlerden biri olarak görülmektedir (Ünal, 2014; Weiss, 2002). Sosyal destek; bireyin çevresinden sevgi, ilgi, güven, saygı, bilgi ve maddi destek görmesini içeren sosyal, psikolojik ve maddi destektir (Cohen ve Wills, 1995; Yıldırım, 1997). Yapılan araştırmalar sosyal desteği fazla olan kişilerin stresli durumlara daha hızlı uyum sağladıklarını ve psikolojik sorunlarla daha kolay baş edebildiklerini göstermektedir (Gökler, 2007). Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle yapılan çalışmalarda da etkisi en çok araştırılan değişken sosyal destek olmuştur (Boyd, 2002; Duygun ve Sezgin, 2003; Duvdevany ve Abboud, 2003; Elçi, 2004; Feldman, Varghese, Ramsay ve Rajska, 2002; Kaner, 2004; Örsal, 1998; Sencar, 2007). Feldman ve diğerleri (2002) zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip 30 annenin stres ve sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında sosyal destek ağlarının varlığından duyulan memnuniyetin annelerin yaşadıkları stres düzeyini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bir başka çalışmada Weiss (2002) otizm tanısı ve zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal desteğin stresin en önemli yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Görme yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle yapılan bir araştırmada ise anne-babanın stres düzeyi arttıkça sosyal destek arama eğiliminin de arttığı görülmüştür (Nergiz, 2013). Sosyal desteğin ailelerin yaşayacağı stres, depresyon, kaygı, tükenmişlik, travmatik stres düzeylerinde azalmaya neden olacağı düşünülmektedir.

Alanyazında yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin stres, depresyon, kaygı, umutsuzluk, tükenmişlik düzeyleri ile sosyal destek düzeylerinin karşılaştırıldığı görülmüş ancak ailelerin yaşadıkları travma sonrası stres belirti düzeyini konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle yürütölen araştırmalarda ise her çalışmada belirli bir ya da birkaç yetersizlik grubundan çocuğa sahip olan ailelerle çalışıldığı; ölkemizde özel eğitim hizmetlerinden yararlanan tüm yetersizlik gruplarının bir arada ele alındığı çalışmaların olmadığı gözlenmiştir. Ek olarak görme yetersizliği (Speedwell, Stantont, ve Nischal, 2003; Tröster, 2001), öğrenme güçlüğü (Atalay, 2013; Karande, Kumbhare ve Kulkarni, 2009), dil ve konuşma bozukluğu olan çocuğa sahip ailelerle yürütölen sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Ayrıca travma sonrası stresin etkilerini azalttığı düşünölen sosyal destek ile ailelerin travmatik olay sonrası yaşadıkları stres arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulgularına da gereksinim bulunmaktadır.

Sıralanan noktalardan yola çıkılarak bu araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi ve algıladıkları sosyal destek düzeyinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sıralanan sorulara yanıt aranmıştır:

- Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi arasında bir fark bulunmakta mıdır?
- Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi arasında bir fark bulunmakta mıdır?
- Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi ile algıladıkları sosyal destek düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?
- Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyi cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, gelir düzeyi ve ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki yetersizliği olan çocuğa sahip aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 415'i yetersizliği olan, 417'si normal gelişim gösteren çocuğa sahip toplam 832 aile oluşturmuştur. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin 60'ı zihinsel yetersizliği, 60'ı otizm spektrum bozukluğu, 60'ı öğrenme güçlüğü, 53'ü bedensel yetersizliği, 60'ı görme yetersizliği, 62'si işitme yetersizliği ve 60'ı da dil ve konuşma bozukluğu olan çocuğa sahiptir. Yetersizliği olan çocukların belirlenmesi sürecinde çocukların Sağlık Kurulu Raporlarında yer alan tanıları dikkate alınmıştır. Araştırmanın yetersizliği olan çocuğa sahip katılımcılarını Ankara, Bursa, Çorum, Denizli, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Karabük, Kayseri, Kırıkkale, Konya ve Manisa olmak üzere on üç farklı ilde ikamet eden, çeşitli özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ile özel eğitim okullarında eğitim alan çocukların aileleri oluşturmuştur. Araştırmanın normal gelişim gösteren çocuğa sahip katılımcılarını ise sıralanan on üç farklı ilde ikamet eden normal gelişim gösteren çocuk aileleri oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Travmatik Stres Belirti Ölçeği (TSBÖ; Başoğlu ve diğer., 2001) ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ; Eker ve Arkar, 1995) kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların tümüne araştırmacılar tarafından geliştirilen ve iki bölümden oluşan Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Bu formda ailelerin ve çocukların demografik bilgilerine ilişkin sorular yer almıştır. Bu formda yer alan sorular alanyazında travma sonrası stres düzeyi üzerinde etkili olduğu vurgulanan, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, medeni durum ve öğrenim durumu (Ünal, 2014) gibi değişkenler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu içerisinde ailelerin yaşamları süresince karşılaştıkları travmatik olayları belirlemek için yaşam olayları kontrol listesi kullanılmıştır. Yaşam Olayları Kontrol Listesi (Life-Event Checklist- LEC) Blake ve diğerleri (1995) tarafından geliştirilen, ülkemiz için geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Aker ve diğerleri (1999) tarafından yapılan Klinisyen Tarafından Uygulanan Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği (Clinician Administered Post Trumatic Stress Disorder Scale- CAPS) ile birlikte kullanılmaktadır (Gray, Litz, Hsu, ve Lombardo, 2004).

Travmatik Stres Belirti Ölçeği (TSBÖ): Başoğlu ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilmiş bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Toplam 23 maddeden oluşan, dörtlü Likert tipi (1- hiç rahatsız etmiyor, 4- çok rahatsız ediyor) ölçektir. Ölçeğin 17 maddesi DSM-IV' te yer alan travma sonrası stres bozukluğu ile ilgili belirtileri, 6 maddesi ise depresyon belirtilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. 17 maddeden elde edilen puanın 25 ve üzerinde olması olası travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB)

işaret etmektedir. Ölçeğin tüm maddeleri için alfa katsayısı $\alpha = .94$, 17 maddeden oluşan TSSB için alfa katsayısı $\alpha = .92$ ve 6 maddeden oluşan depresyon için iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .84$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin travma sonrası stres bozukluğu için duyarlılık ve özgüllüğu %81'dir (Başoğlu ve diğer., 2001). Bu çalışma için TSBÖ'nün tüm maddeleri için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .97 bulunmuştur.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ): Ölçek, Zimet ve diğerleri (1988) tarafından kişinin ailesinden, arkadaşlarından ve özel biri olarak gördüğu kişiden algıladığı sosyal destek düzeyini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek 12 sorudan oluşan 7'li Likert ("1" kesinlikle hayır, "7" kesinlikle evet) şeklinindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84'tür. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması algılanan desteğin de yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin ülkemiz için geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Eker ve Arkar (1995) tarafından yapılmış ve ölçeğin iç tutarlılık katsayısının .77 ile .88 arasında değiştiği bulunmuştur. Meral ve Cavkaytar (2012) tarafından OSB tanısı olan çocuk aileleri ile yürütölen geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında ise ÇBASDÖ ile Aile Destek Ölçeği toplam ve alt ölçekleri ile anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulunduğu ($p < .01$) ve ölçeğin toplam ve alt ölçeklerinin Cronbach alfa güvenilirlik katsayılarının bu örneklem için oldukça yüksek olduğu bulunmuştur, (ÇBASDÖ_{toplam} = .91, ÇBASDÖ_{aile} = .90, ÇBASDÖ_{arkadaş} = .91, ÇBASDÖ_{özelinsan} = .89). Testin test yarılama/iki-yarı güvenirliliği korelasyon katsayısı .92'dir. Bu çalışma için ÇBASDÖ'nün tüm maddeleri için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .89 bulunmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerden toplanan verilerin %73.7'si yetersizliği olan öğrencilerin eğitim aldığı okullar ve kurumlarda; diğer veriler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerden toplanan veriler ise internet üzerinden online toplanmıştır. Veri toplama sürecinde ailelere araştırmanın amacı, önemi ve sağlayacağı katkılar hakkında bilgi verilmiş ve gönüllölük esas alınmıştır. Verilerin analizinde betimleyici istatistiklere, tek yönlü varyans analizine, çoklu varyans analizine, korelasyon analizine ve t-teste yer verilmiştir.

Bulgular

Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin yaş ortalaması 38.62 ($SS = 8.57$), normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin yaş ortalaması 41.39 ($SS = 9.06$)'dur. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin aylık toplam geliri ortalama 2697 TL ($SS = 2051$ TL), normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin aylık toplam geliri ortalama 3923 ($SS = 3384$)'tür. Ailelerin araştırmada etkisi incelenen diğer sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Aileler ile Normal Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Ailelerin Sosyo-demografik Özellikleri

	Yetersizliği olan çocuk ailesi		Normal gelişim gösteren çocuk ailesi	
	N	%	N	%
Cinsiyet				
Erkek	89	21.5	76	18.4
Kadın	326	78.5	337	81.6
Toplam	414	100	413	100
Medeni Durum				
Bekar	7	1.7	20	4.9
Evli / Birlikte Yaşıyor	362	88.3	338	82.8
Ayrı Yaşıyor / Boşanmış	41	10	50	12.3
Toplam	410	100	417	100
Eğitim Düzeyi				
İlköğretim	156	37.8	53	13.2
Lise	144	34.9	96	23.8
Üniversite ve Üzeri	96	23.2	252	62.5
Diğer	17	4.1	2	0.5
Toplam	415	100	417	100

Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeylerinde farklılık olup olmadığı betimleyici istatistikler ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir. Tablo 2'de ailelerin TSSB puanlarına ilişkin betimleyici istatistiklere yer verilmiştir. ANOVA sonucunda ailelerin travma sonrası stres belirti düzeylerinin çocuklarının yetersizlik gösterip göstermemesi durumuna göre farklılaştığı bulunmuştur, ($F(1, 832) = 4.39, p < .05$). Betimsel istatistik sonuçlarına bakıldığında ise normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzey ortalamasının yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Aileler İle Normal Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Ailelerin Travma Sonrası Stres Belirti Düzeylerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

	\bar{X}	SS	N
Yetersizliği olan çocuk ailesi	22.38	18.10	415
Normal gelişim gösteren çocuk ailesi	25.06	18.78	417
Toplam	23.73	18.48	832

Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere betimleyici istatistiklere ve çoklu varyans analizine (MANOVA) yer verilmiştir. MANOVA sonucunda yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal desteğin ÇBASDÖ'nün alt ölçeklerine ve ölçekten alınan toplam puana göre istatistiksel olarak farklılaşmadığı görülmüştür, Aile ($F(1, 830) = .06, p > .05$), Arkadaş ($F(1, 830) = .06, p > .05$), Özel Kişi ($F(1, 830) = .03, p > .05$), Toplam ($F(3, 828) = .12, p > .05$). Betimsel istatistik sonuçları yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin sosyal destek düzey ortalamasının birbirine yakın olduğunu göstermiştir.

Tablo 3. Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Aileler İle Normal Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Ailelerin Algıladıkları Sosyal Destek Düzeylerine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Sosyal Destek Alt Ölçekler	Gruplar	\bar{X}	SS	N
ÇBASDÖ-Aile	Yetersizliği olan çocuk ailesi	20.38	8.45	415
	Normal gelişim gösteren çocuk ailesi	20.53	8.48	417
ÇBASDÖ-Arkadaş	Yetersizliği olan çocuk ailesi	19.92	7.88	415
	Normal gelişim gösteren çocuk ailesi	19.79	8.06	417
ÇBASDÖ-Özel	Yetersizliği olan çocuk ailesi	20.71	9.81	415
	Normal gelişim gösteren çocuk ailesi	20.60	8.63	417

Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı korelasyon analizi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde travma sonrası stres belirti düzeyi ile arkadaş ($r = -.14, p < .05$) ve özel kişiden ($r = -.10, p < .05$) algılanan sosyal destek düzeyi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Travma sonrası stres belirti düzeyi ile ailelerin aileden ve toplam algıladıkları sosyal destek düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerde ise travma sonrası stres belirti düzeyi ile aileden ($r = -.19, p < .001$), arkadaştan ($r = -.22, p < .001$), özel kişiden ($r = -.13, p < .001$) ve toplamda ($r = -.21,$

$p < .001$) algılanan sosyal destek düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, medeni durum ve ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde; travma sonrası stres belirti düzeyinin cinsiyet ($t(387) = -.34, p > .05$), eğitim düzeyi ($F(4,202) = .64, p > .05$), gelir düzeyi ($t(384) = .45, p > .05$) ve medeni duruma ($F(4,344) = 1.09, p > .05$) göre farklılaşmadığı; ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre ise farklılaştığı görülmüştür, ($t(368) = 2.65, p < .05$). Ek bir travmatik olay yaşayan ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyinin ($\bar{X} = 25.77, SS = 19.34$), ek travmatik olay yaşamayan ailelerden ($\bar{X} = 20.71, SS = 14.61$) anlamlı şekilde yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet ($t(411) = 1.87, p > .05$) ve eğitim düzeyine ($F(4,117) = 2.32, p > .05$) göre farklılaşmadığı; gelir düzeyine ($t(405) = -3.79, p < .05$), medeni duruma ($F(8,729) = 3.34, p < .05$) ve ek travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna ($t(384) = -2.02, p < .05$) göre ise anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Gelir düzeyi ortalamasının üstünde olanların ($\bar{X} = 66.44, SS = 18.57$) gelir düzeyi ortalamasının altında olanlardan ($\bar{X} = 57.82, SS = 22.86$), evlilerin ($\bar{X} = 61.41, SS = 20.98$) bekarlardan ($\bar{X} = 31.00, SS = 24.58$) ve ek bir travmatik yaşantıya sahip olmayanların ($\bar{X} = 64.22, SS = 20.37$) ek bir travmatik yaşantıya sahip olanlardan ($\bar{X} = 59.69, SS = 21.63$) daha fazla sosyal destek algıladıkları görülmüştür.

Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, medeni durum ve ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde; travma sonrası stres belirti düzeyinin cinsiyet ($t(411) = 129.31, p > .05$), eğitim düzeyi ($F(2,144) = 729.68, p > .05$), gelir düzeyi ($t(415) = .04, p > .05$) ve medeni duruma ($F(0,836) = 292.30, p > .05$) göre farklılaşmadığı; ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre ise farklılaştığı görülmüştür ($t(415) = -6.17, p < .05$). Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerde ek bir travmatik yaşantıya sahip olanların ($\bar{X} = 28.39, SS = 18.17$) travma sonrası stres belirti düzeyi ek bir travmatik yaşantıya sahip olmayanlardan ($\bar{X} = 17.09, SS = 17.86$) anlamlı derecede yüksektir. Ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet ($t(413) = .629, p > .05$), eğitim düzeyine ($F(1,625) = 889.52, p > .05$) ve ek travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna ($t(415) = -.99, p > .05$) göre farklılaşmadığı; gelir düzeyine ($t(415) = -2.63, p < .05$) ve medeni duruma ($F(3,231) = 1714.60, p < .05$) göre ise anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Gelir düzeyi ortalamasının üstünde olanların ($\bar{X} = 64.14, SS = 21.08$) gelir düzeyi ortalamasının altında olanlardan ($\bar{X} = 58.11, SS = 25.22$), evlilerin ($\bar{X} = 62.22, SS = 23.00$) bekarlardan ($\bar{X} = 64.89, SS = 23.49$) daha fazla sosyal destek algıladıkları görülmüştür.

Tartışma

Bu araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında farklılık olup olmadığı incelenmiş; yetersizliği olan çocuğa sahip olan ailelerin travma sonrası stres belirti düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Algılanan sosyal destek düzeyleri açısından ise iki grup arasında istatistiksel olarak bir fark bulunmamıştır. Araştırmada ayrıca yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığı da incelenmiştir. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde TSSB ile arkadaş ve özel kişiden; normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailerde aileden, arkadaştan, özel kişiden ve toplamda algılanan sosyal destek düzeyi arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada son olarak yetersizliği olan ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve sosyal destek düzeyinin cinsiyete, eğitim düzeyine, gelir düzeyine ve medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiş; hem yetersizliği olan hem de normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyinin ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre; algıladıkları sosyal destek düzeyinin ise gelir düzeyine, medeni duruma ve ek travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı bulgulanmıştır. Yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeylerini karşılaştıran bir araştırmaya ulaşılamadığı için araştırmadan elde edilen bulgular ailelerin stres, depresyon, kaygı, karamsarlık vb. özelliklerini konu alan bulgular göz önünde bulundurulurarak tartışılmıştır.

Alanyazın incelendiğinde yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin kaygı, stres, depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırıldığı görülmüş; bu araştırmalardan elde edilen bulgular ise yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin kaygı, stres, depresyon ve umutsuzluk puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Baker, McIntyre, Blacher, Crnic, Edelbrock ve Low, 2003; Dehkordi, Kakojoibari, Mohtashami ve Yektakhah, 2011; Doğan, 2010; Gallagher, Phillips, Oliver ve Carroll, 2008; Guralnick, Hammond, Neville ve Connor, 2008; Hasting, 2003; Hayes 2013; Hill ve Rose, 2009; şentürk ve Saraçoğlu, 2013; Uğuz ve diğer., 2004; Toros, 2002; Trsöter, 2001). Fışıloğlu ve Fışıloğlu (1996) araştırmalarında yetersizliği olan (görme yetersizliği ve işitme yetersizliği) ocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip aileler arasında aile işlevleri açısından istatistiksel farklılık olmadığı; Henggeler ve diğerleri (1990) ile Mapp ve Hudson (1997) ise işitme yetersizliği gösteren çocuğa sahip ailelerin stres ve psikiyatrik belirti düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailerden daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmada da elde edilen bulgular yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip olan ailerden daha düşük

olduğunu göstermiştir. Araştırma bu yönüyle hem alanyazından farklılaşmakta hem de alanyazını desteklemektedir. Henggeler ve diğerleri (1990) diğer araştırmalarda yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin stres, depresyon, kaygı düzeylerinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerden daha yüksek olmasının nedenini araştırmacı yanlılığı ile açıklamıştır. Ek olarak bu durumun nedeninin travma sonrası büyüme (gelişme) ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Yetersizliği olan bir çocuğa sahip olma aileler için önemli bir stresördür. Ailelerin yaşadığı stres düzeyi arttıkça kişinin bu stresörlerle başa çıkmak için harcadığı çaba da artar. Bu çaba bazı ailelerde kişinin dayanıklılığının artmasına ve kendini güçlü hissetmesine yardımcı olur (Zhang, Yan, Du ve Liu, 2014). Ailelerde görülen bu olumlu yönde değişim travma sonrası büyüme olarak adlandırılır (Hastings, Kovshoff, Brown, Ward, Espinosa ve Remington, 2005). Yetersizliği olan çocuğa sahip olan ailelerde travma sonrası büyümeyi inceleyen araştırmalar yetersizliği olan çocuğa sahip olmanın ailelerin yaşamlarında olumlu yönde değişikliklere yol açtığını, onları yaşamlarında yeni ve farklı çözüm yolları bulmaya ittiğini, sabır ve merhamet duygularında artışa yol açtığını ve manevi olarak güçlendirdiğini göstermiştir (Bayat, 2007; Ekas ve Whitman, 2011; Phelps, McCammon, Wuensch ve Golden, 2009). Mapp ve Hudson (1997) da araştırmalarında tanı konduktan sonra geçen zaman arttıkça travma sonrası büyümenin ortaya çıkacağını ve ailelerin yaşadıkları stres, depresyon ve kaygı düzeylerinin azalacağından söz etmiştir.

Bu araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüş; betimleyici istatistik sonuçları yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algılanan sosyal destek puan ortalamalarının birbirine yakın olduğunu göstermiştir. Alanyazın incelendiğinde konuyla ilgili araştırma bulgularının farklılıklar gösterdiği; bazı araştırmalarda yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyi açısından farklılık göstermediği (Doğan, 2001; Dyson, 1997); bazı araştırmalarda ise yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerden daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Heiman ve Berger, 2008; Şentürk ve Varol- Saraçoğlu, 2013; Tröster, 2001).

Araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyi ile algıladıkları sosyal destek düzeyi arasındaki ilişki incelendiğinde; her iki grupta da travma sonrası stres belirti düzeyi ile sosyal destek düzeyi arasında negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Ancak bu ilişki normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerde travma sonrası stres belirti düzeyi ile aile, arkadaş, özel kişiden ve toplamda algılanan sosyal destek düzeyi arasında görülürken; yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde yalnızca arkadaş ve özel kişiden algılanan sosyal destek düzeyi arasında görülmüştür. Bu bulgular doğrultusunda hem yetersizliği olan hem de normal gelişim gösteren çocuğa sahip olan ailelerde sosyal destek arttıkça travma sonrası

stres belirti düzeyinin azalacağı ya da sosyal destek azaldıkça travma sonrası stres belirti düzeyinin artacağı söylenebilir. Konuyla ilgili çalışmalar da sosyal desteğin stresin (Weiss, 2002) ve travmatik stresin (Gökler, 2007; Ünal, 2014) en önemli yordayıcısı olduğunu; sosyal destek genişliği ve destekten duyulan memnuniyet arttıkça stres, kaygı ve depresyon düzeyinin azaldığını göstermektedir (Cavkaytar, Batu ve Çetin, 2008; Çoşkun ve Akkaş, 2009; Feldman ve diğer., 2002; Guralnick ve diğer., 2008; Hassall, Rose ve McDonald, 2005; Nergiz, 2013; Plant ve Sanders, 2007; Sencar, 2007; Skok, Harvey ve Reddihough, 2006). Bazı araştırmalarda ise yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin stres düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek arasında bir ilişki olmadığı (Dyson, 1997; Kazak, 1987; Kazak ve Marvin, 1984); bazılarında da ebeveyn stresi ile aileden algılanan sosyal destek arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hill ve Rose, 2009). Araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin ailelerinden algıladıkları sosyal destek düzeyi ile travma sonrası stres belirti düzeyi arasında herhangi bir ilişki bulunamamasının nedeni sosyal desteğin iki ögesi ile açıklanabilir: Destek alabilecekleri kişilerin nesnel olarak varlığı ve bu kişilerden alınan destekten duyulan memnuniyet (Perrine, 1995). Türk kültüründe anne-babaların çocuk yetiştirme konusunda sıklıkla destek aldıkları kişiler kendi ebeveynleridir. Ancak yetersizliği olan bir çocuğa bakım sunma normal gelişim gösteren bir çocuğa bakım sunmaktan farklıdır ve daha zahmetlidir (Duygun ve Sezgin, 2003; Küçüker, 1997). Yazarların alandaki deneyimleri ve izlenimleri ailelerin destek olarak algıladıkları akrabalarının (büyük anne-baba, hala, teyze) bakımı daha zahmetli olan yetersizliği olan çocukla ilgilendikleri ancak bu süreçte sürekli olarak yakındıkları, ailelerin sorunlarını dinlediklerini ancak çözüm üretme konusunda yetersiz kaldıkları, zaman zaman çocuğun yetersizliğinden dolayı anne-babayı suçladıkları ve çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyecek davranışlar sergiledikleri yönündedir. Destek ağının genişliği ile destekten duyulan memnuniyet arasındaki çelişki nedeniyle aileden algılanan sosyal destek ailelerin yaşadıkları travmatik stresi etkilemiyor olabilir.

Araştırmada son olarak yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, medeni durum ve ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Ek bir travmatik yaşantıya sahip olup olmama durumunun her iki grubun travma sonrası stres belirti düzeyinde farklılığa yol açtığı; ek bir travmatik yaşantıya sahip olanların travma sonrası stres belirti düzeyinin ek bir travmatik yaşantıya sahip olmayanlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu alanyazınla tutarlı bir bulgudur. Alanyazında da yaşanan travmatik olay sayısı arttıkça travmatik stres düzeyinin de artabileceği belirtilmektedir (Schwarzer ve Schulz, 2003). Ayrıca ailelerin ek travmatik yaşantıya (örn., yakın bir kişinin ani ve beklenmedik ölümu, yangın, ciddi kaza) sahip olmalarının beraberinde ek stres kaynaklarını ve baş edilmesi gereken daha fazla sorunu getirmesi de beklendiktir.

Araştırmada hem yetersizliği olan hem de normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti düzeyinin cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni duruma göre farklılaşmadığı görülmüştür. Alanyazın cinsiyet açısından incelendiğinde anne-babaların stres, depresyon, kaygı, karamsarlık düzeylerinin farklılaşmadığına ilişkin bulgular olduğu (Hastings, 2003; Kuloğlu-Aksaz, 1990) gibi, farklılaştığını gösteren ve annelerin stres, kaygı depresyon düzeyinin babalardan daha yüksek olduğunu (Azar ve Badır, 2006; Keskin, Bilge, Engin, ve Dülgerler, 2010; Metin ve Şan, 1992; Olsson ve Hwang, 2001; Şen, 2004; White ve Hastings, 2004) ortaya koyan bulgular bulunmaktadır. Alanyazın eğitim düzeyi açısından incelendiğinde eğitim düzeyinin ailelerin stres, depresyon ve kaygı düzeyinde bir farklılığa yol açmadığını gösteren bulgularla birlikte (Ergin, Şen, Eryılmaz, Pekuslu, ve Kayacı, 2007; Özkan, 2002; Sipahi, 2002; Uğuz ve diğer., 2004) eğitim düzeyi yükseldikçe stres, kaygı, umutsuzluk ve karamsarlık düzeylerinin düştüğünü gösteren araştırma bulguları da bulunmaktadır (Baykoç, Bayhan, ve Artan, 2000; Erhan, 2005; Esenler, 2001; Metin ve Şan, 1992). Gelir düzeyine göre stres, depresyon, kaygı, karamsarlık düzeylerinin farklılaşmadığına ilişkin alanyazın incelendiğinde hem gelir düzeyi arttıkça ailelerin stres, kaygı, depresyon düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşan araştırma bulgularına (Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009; Dönmez, Bayhan ve Artan, 2001; Kurt, Tekin, Koçak, Kaya, Özpulat ve Onat, 2008; Küllü, 2008; Smith, Oliver, ve Innocenti, 2001; Yıldırım-Sarı ve Başbakkal, 2010) hem de ailelerin stres, depresyon, kaygı düzeylerinin gelir düzeyine göre farklılaşmadığını ortaya koyan araştırma bulgularına ulaşılmıştır (Arı, 2006; Kırbaş, 2013; Kuloğlu-Aksaz, 1990; Olsson ve Hwang, 2001). Alanyazın medeni durum açısından incelendiğinde ise bekar ya da boşanmış annelerin evli olan annelere göre daha şiddetli depresyon belirtileri gösterdiği (Beckman, 1983; Küllü, 2008; Olsson ve Hwang, 2001) bulgusuna karşın medeni duruma göre stres ve depresyon düzeylerinin farklılaşmadığı sonucuna ulaşan araştırma bulgularına da rastlanmıştır (Akkök, Aşkar ve Karancı, 1992; Özkan, 2002; Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006). Bu araştırmadan elde edilen bulgular ailelerin stres, depresyon, kaygı düzeylerinin cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni duruma göre farklılaşmadığını gösteren araştırma bulgularını desteklemektedir.

Araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin gelir düzeyine ve medeni duruma göre farklılaştığı; gelir düzeyi ortalamasının üstünde olanların altında olanlardan, evlilerin ise bekarlardan daha fazla sosyal destek algıladıkları görülmüştür. Alanyazında sosyal desteği konu alan araştırmalarda bu araştırmada olduğu gibi gelir düzeyi yüksek olan ailelerin sosyal destek algılarının da yüksek olduğu görülmüştür (Arkar, Sarı, ve Fidaner, 2004; Görgü, 2005; Kaner, 2004; White ve Hastings, 2004). Bu durum gelir düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının bakım, sağlık ve eğitim gereksinimlerini karşılarken desteklere daha kolay ulaşabilmesi ile açıklanabilir. Sosyal destek düzeyinin medeni duruma göre farklılaşmadığını inceleyen araştırma bulguları da bu araştırmada olduğu gibi evlilerin bekarlardan daha fazla sosyal desteğe sahip olduğunu göstermiştir

(Arslantaş ve Ergin, 2011). Bu durumun nedeni evlilerin bekarlardan ÇBASDÖ'nün "özel kişi" alt boyutundan daha yüksek puan almaları ve puanın toplam sosyal destek puanını etkilemesiyle açıklanabilir. Ancak bu araştırmadan farklı olarak bazı araştırmalarda medeni duruma göre sosyal desteğin farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Görgü, 2005; Kay, 2002; Özkan, 2002).

Araştırmada yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin cinsiyet ve eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Alanyazında ailelerin algıladıkları sosyal desteğin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını konu alan araştırmalar incelendiğinde anne-babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşan araştırma bulgularına rastlandığı gibi (Haddaian, 1994; Kaner, 2004; Özkan, 2002) babaların algıladıkları sosyal destek düzeyinin annelerden daha yüksek olduğunu gösteren araştırma bulgularına da rastlanmıştır (Doğan, 2001; Duarte ve Yazığı, 2005; Plant ve Sanders, 2007). Alanyazın eğitim düzeyi açısından incelendiğinde hem ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeylerinin eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını gösteren araştırma bulgularına (Arı, 2006; Elçi, 2004; Görgü, 2005; Özkan, 2002) hem de anne-babaların eğitim düzeyi yükseldikçe sosyal destek gereksinimlerinin arttığını gösteren araştırma bulgularına ulaşılmıştır (Aslan, 2010; oşkun ve Akkaş, 2009; Erhan, 2005; Karadağ, 2009). Bu araştırmadan elde edilen bulgular ailelerin sosyal destek düzeylerinin cinsiyet ve eğitim düzeyine göre farklılaşmadığını gösteren araştırma bulgularını desteklemektedir.

Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerle normal gelişim gösteren çocuğa sahip ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyini karşılaştırmayı amaçlayan bu araştırmada kullanılan ölçeklerin kendini değerlendirme türü olmasının, araştırmada kullanılan ölçeklerden biri olan ÇBASDÖ ile ailelerin yalnızca yakın çevresinden algıladıkları sosyal desteğe ilişkin veri toplanmasının, aynı zamanda kişilerin algıladıkları sosyal destekten duydukları memnuniyetlerine ilişkin veri toplanamamasının, örneklemin büyük bir kısmını annelerin oluşturmasının, çocuklara tanı konulduktan sonra geçen zamanın travma sonrası stres belirti ve sosyal destek düzeyi üzerindeki etkisinin incelenmemesinin araştırma için sınırlılıklar olduğu düşünölmektedir. Sıralanan sınırlılıklardan ve ulaşılan bulgulardan yola çıkılarak izleyen paragrafta ileri araştırmalara ve uygulamalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

İleri araştırmalarda klinisyen tarafından uygulanan travma sonrası stres ölçeklerinin, yalnızca yakın çevreden alınan değer uzmanlardan/kurumlardan alınan ve sosyal destekten duyulan memnuniyeti de değerlendiren sosyal destek ölçeklerinin kullanılması önerilmektedir. Anne ve babaların eşit sayıda olduğu ya da her ikisinden de veri toplandığı, anne-babaların yanı sıra kardeşleri de temel alan araştırmalara yer verilebilir. Yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde travmatik büyümeyi konu alan ve bu aileleri güçlü kılan faktörleri belirlemeyi amaçlayan araştırmalar yapılabilir. Ek olarak çocuklara tanı konulduktan sonra geçen zamana

Seray OLÇAY-GÜL, Burcu OLGUNSOYLU, Yeşim ÜNAL

bağlı olarak ailelerin travma sonrası stres belirti ve algıladıkları sosyal destek düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığı incelenebilir. Son olarak ileri araştırmalarda çocuğun yetersizliğinin derecesi, çocuğun davranış problemine sahip olup olmadığı, evde yetersizliği olan diğer çocuğun varlığı gibi değişkenlerin de travmatik stres ve sosyal destek üzerindeki etkisi ele alınabilir.

Uygulamaya yönelik olarak ise yetersizliği olan çocuğa ve ailelerine hizmet sunan uzmanlara zorluklarla baş etmelerini kolaylaştıracak bireysel ya da grup danışma programları geliştirmeleri ve uygulamaları, ailelere sosyal destek sistemlerini tanıtmaya ve bu desteklere ulaşmalarında önemli rol oynayan iletişim becerilerini kazandırmaya yönelik çalışmalar yapmaları önerilebilir. /kurumlara ailelerin çocuklarının yetersizliği nedeniyle karşılaştıkları

Kaynakça

Akandere, M., Acar M. ve Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumunu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-33.

Aker, A. T. (2006). 1999 Marmara depremleri: Epidemiyolojik bulgular ve toplum ruh sağlığı uygulamaları üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17 (3), 204-212.

Aker, A.T., Özeren, M., Başoğlu, M., Kaptanoğlu, C., Erol, A. ve Buran, B. (1999). Klinisyen tarafından uygulanan Travma Sonrası Stres Bozukluğu Ölçeği (TSSB-Ö)-Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10, 286-293.

Akkök, F., Aşkar, P. ve Karancı N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1 (2), 8-12.

Altuğ-Özsoy, S., Özkahraman, ř. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum*, 8(3), 69-79.

APA (2000). *Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, 4. baskı: *Yeniden gözden geçirilmiş tam metin (DSM-IV-TR)*. E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

APA (2013). *Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*, 5. baskı (DSM-5). E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Ardıç, A. (2013). *Otistik Spektrum Bozukluğu tanısı almış çocukların ailelerine yönelik bir psiko-eğitsel grup programının ebeveynlerin bazı psikolojik değişkenleri üzerindeki etkisi*. Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Arkar, H., Sarı, Ö. ve Fidaner, H. (2004). Relationships between quality of life, perceived social support, social network and loneliness in a Turkish sample. *Yeni Symposium*, 42 (1), 20-27.

Arı, E. (2006). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları kaygı düzeyi, algıladıkları sosyal destek ve ana-babalık tutumlarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aslan, Ç. Ç. (2010). *Zihinsel engelli olan anne ve babaların psikolojik belirtileri, sosyal destek algıları ve stresle başa çıkma tarzlarının karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Arslantaş, H. ve Ergin, F. (2011). Loneliness, depression, social support and related factors in individuals between 50 and 65 years. *Turk. J. Geriatr*; 14:135–144

Atalay, Ö. D. (2013). *Özgül öğrenme güçlüğu tanılı çocuğa sahip annelerin algılanan sosyal destek düzeylerinin ve stresle başa çıkma tutumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.

Azar, M., & Badr, L. K. (2006). The adaptation of mothers of children with intellectual disability in Lebanon. *Journal of Transcultural Nursing*, 17(4), 375-380.

Baker, B., L., McIntyre, L., L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C., & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 217-230.

Başoğlu, M., Şalcıoğlu, E., Livanou, M., Özeren, M., Aker, T., Kılıç, C. ve Mestçioğlu, Ö. (2001). A study of the validity of a screening instrument for traumatic stress in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress*, 14(3), 491-509.

Baykoç, D., N., Bayhan, P. ve Artan, İ. (2000). Engelli çocuğa sahip ailelerin beklentileri ve endişe duydukları konuların incelenmesi. *Sosyal Hizmetler Dergisi*, 1 (11), 16-23.

Beckman, J. P. (1983). Influence of selected child characteristic on stress in families of handicapped infants. *American Journal of Mental Deficiency*, 88 (2), 150-156.

Blake, D., D., Weathers, F., W., Nagy, L., M., Kaloupek, D., G., Gusman, F., D., Charney, D., S., & Keane, T. M. (1995). The development of a clinician-administered PTSD scale. *Journal of Traumatic Stress*, 8, 75-90.

Boyd, B. (2002). Examining the relationship between stress and lack of social support in mothers of children with autism. *Focus on Autism and Developmental Disabilities*, 17, 208.

Bright, J., & Hayward, P. (1997). Stigma and mental illness: A review and critique. *Journal of Mental Health*, 6, 345 -354.

Cavkaytar, A., Batu, S., & Çetin, O. (2008). Perspectives of Turkish Mothers on Having a Child with Developmental Disabilities. *International Journal of Special Education*, 23 (2), 101-109.

Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98 (2), 310- 357.

Coşkun, Y. ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran University Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213- 227.

Dehkordi, M., Kakojoibari, A., Mohtashami, T., & Yektakhah, S. (2011). Stress in mothers of hearing impaired children compared to mothers of normal and other disabled children. *Audiol*, 20(1), 128-136.

Doğan, M. (2001). *İşitme engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çeşitli psikolojik değişkenler açısından değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Doğan, M. (2010) *Zihinsel yetersizlikten etkilenmiş öğrencilere günlük yaşam becerilerinin kazandırılmasında davranış öncesi ipucu ve sınav ipucu işlem süreci ile yapılan öğretimin etkililiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Dönmez, B., N., Bayhan, P. ve Artan, İ. (2001). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam döngüsü içinde karşılaştıkları sorunların incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 12 (2), 31-43.

Duarte, B., & Yazığı, M. (2005). Factors associated with stress in mothers of children with autism. *Autistic Society*, 9 (4), 416-427

Duygun, T. ve Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18 (52), 37-52.

Duvdevany, I., & Abboud, S. (2003). Stress, social support and well-being of Arab mothers of children with intellectual disability who are served by welfare services in northern Israel. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 264-272.

Dyson, L. L. (1997). Fathers and mothers of school-age children with developmental disabilities: Parental stress, family functioning, and social support. *American Journal on Mental Retardation*, 102 (3), 267-279.

Ehlers, A., Mayou, R. A., & Bryant, B. (1998). Psychological predictors of chronic posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents. *Journal of Abnormal Psychology*, 107 (3), 508-519.

Ekas, N.V., & Whitman, T.L. (2011). Adaptation to daily stress among mothers of children with an autism spectrum disorder: The role of daily positive affect. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 1202-1213.

Eke, İ. (2007). *Travma Sonrası Stres Bozukluğu*. İstanbul: Davranış Bilimleri Enstitüsü Travma Merkezi.

Eker D. ve Arkar H. (1995) Perceived social support: psychometric properties of the MSPSS in normal and pathological groups in a developing country. *Soc Psychiatry Psychiatric Epidemiol*, 30:121-126

Eker, D., Arkar, H. ve Yaldız, H. (2001). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12 (1), 17-25.

Elçi, Ö. (2004). *Otizmi olan çocuk ailelerinde sosyal destek, stres düzeyi ve başa çıkma stratejilerinin, travma sonrası büyümeyi ve tükenmişliği yordama düzeyi*. Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Ergin, D., şen, N., Eryılmaz, N., Pekuslu, S. ve Kayacı, M. (2007). Engelli çocuğu sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10 (1), 41-48.

Erhan, G. G. (2005). *Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin umutsuzluk, karamsarlık, sosyal destek algılarının ve gelecek planlarının incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Esenler, B. (2001). *Otizm veya dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu tanısı almış çocukların annelerinin stres düzeylerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Feldman, M., Varghese, J., Ramsay, J., & Rajska, D. (2002). Relationships between social support, stress and mother-child interactions mothers with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 15(4)*, 314-323.

Fışiloğlu, A. ve Fışiloğlu, H. (1996). Turkish families with deaf and hard of hearing children: A systems approach in assessing family functioning. *American Annals of the Deaf, 141*, 230-235.

Gallagher, S., Phillips, A., Oliver, C., & Carroll, D. (2008). Predictors of psychological morbidity in parents of children with intellectual disabilities. *J. Pediatric Psychology, 33 (10)*, 1129-1136.

Gander, M. J., & Gardiner, H. W. (2004). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. B. Onur (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Gökler, I. (2007). Çocuk ve ergenler için sosyal destek değerlendirme ölçeği Türkçe formunun uyarlama çalışması: Faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 14(2)*, 90-99.

Görgü, E. (2005). *3-7 yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Gray, M. J., Litz, B. T., Hsu, J. L., & Lombardo, T. W. (2004). Psychometric properties of the life events checklist. *Assessment, 11 (4)*, 330-41.

Guralnick, M., Hammond, M., Neville, B., & Connor, R. (2008). The relationship between sources and functions of social support and dimensions of child- and parent-related stress. *Journal of Intellectual Disability Research, 1138-1154*.

Hadadian, A. (1994). Stress and social support in fathers and mothers of young children with and without disabilities. *Early Education and Development, 5 (3)*, 226-235.

Hassall, R., Rose, J., & McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: The effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*, 405-418.

Hastings, R. P. (2003). Child behavior problems and partner mental health as correlates of stress in mothers and fathers of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research, 47 (4)*, 231-237.

Hastings, R. P., Kovshoff, H., Ward, N. J., Espinosa, F. D., Brown, T., & Remington, B. (2005). System analysis of stress and positive perceptions in mothers

and fathers of pre-school children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(5), 635–644.

Hayes, W. (2013). The impact of parenting stress: A meta-analysis of studies comparing the experience of parenting stress in parents of children with and without autism spectrum disorder. *Journal of Autism Develpmental Disorder*, 43 (3), 629-42.

Heiman, T., & Berger, O. (2008). Parents of children with Asperger syndrome or with learning disabilities: Family environment and social support. *Research in Developmental Disabilities*, 29(4), 239-300.

Henggeler, S. W., Watson, S. M., Whelan, J. P., & Malone, C. M. (1990). The adaptation of hearing parents of hearing-impaired youths. *American Annals of the Deaf*, 135,211-216.

Hill, C., & Rose, J. (2009). Parenting stress in mothers of adults with an intellectual disability: Parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 969-980.

Işıkhan, V. (2005). *Türkiye’de zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin sorunları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları..

Kaner, S. (2004). *Engelli çocukları olan ana-babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi*. Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Proje No: 2001-0901-007, Ankara.

Karadağ, G. (2009). Engelli ocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ilke aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8 (4), 315-322.

Karakaya, Ö., Ağaoğlu, B., Coşkun, A., şişmanlar ř. G. ve Yıldız-Öc, Ö. (2004) Marmara Depreminden Üç Buçuk Yıl Sonra Ergenlerde TSSB, Depresyon ve Anksiyete Belirtileri. *Turk Psikiyatri Dergisi*, 15(4):257-263.

Karande, S., Kumbhare, N., Kulkarni, M., & Shah, N. (2009). Anxiety levels in mothers of children with specific learning disability. *Journal of Postgraduate Medicine*, 55(3), 165-170.

Kavak, S. (2007). *Algılanan aile yakınları destek ölçeğinin geliştirilmesi ve 0–8 yaş arası engelli çocuğu olan annelerin yakınlarından aldığı desteği algılamaları*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kay, B. (2002). *Zihinsel engelli ve engelli olmayan çocuğa sahip anne babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kaytez, N., Durualp, E. ve Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 197-214.

Kazak, A. (1987). Families with disabled children: Stress and social network in three samples. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15 (1), 137- 140.

Kazak, A. E., & Marvin, R. S. (1984). Differences, difficulties and adaptation: Stress and social networks in families with a handicapped child. *National Council on Family Relations*, 33 (1), 67- 77.

Keskin, G., Bilgi, A., Engin, E. ve Dülgerler, Ş. (2010). The evaluation of anxiety, parental attitude and coping strategy in parents of children with mental retardation. *Anatolian Journal Of Psychiatry*, 11, 30-37.

Kırbaş, Z., Ö. (2013). *Down sendromlu çocukların annelerinin aile işlevlerini algılama ve sosyal destek düzeylerinin değerlendirilmesi*, Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Ankara.

Kuloğlu-Aksaz, N. (1990). Otistik çocukların ve öğretilebilir zihinsel engelli çocukların anne-babalarının kaygı düzeyleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 7 (25), 14- 20.

Kurt, A. S., Tekin, A., Koçak, V., Kaya, Y., Özpulat, Ö. ve Önat, H. (2008). Zihinsel engelli çocuğa sahip anne babaların karşılaştıkları güçlükler. *Türkiye Klinikleri Pediatri Dergisi*, 17(3), 158-163.

Küçükler, S. (1997). *Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürlü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürlü kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Küllü, Z. (2008). *Özürü çocuğa sahip ebeveynlerde depresyon durumunun değerlendirilmesi*, Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Mapp, I. & Hudson, R. (1997). Stress and coping among African American and Hispanic parents of deaf children. *American Annals of the Deaf*, 142(1), 47-57.

Meral, B.F. ve Cavkaytar, A. (2012). A Study on Social Support Perception of Parents Who Have Children With Autism. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 3(3), 124-135.

McCubbin, M., & Huang, S. (1989). Family strengths in the care of handicapped children: Targets for intervention. *Family Relations*, 38(4), 436-443.

Metin, N. ve Şan, P. (1992). *Zeka özürlü çocuğu olan annelerin özürlü olduğunu öğrendikten sonra yaşadıkları duygu, düşünce ve tepkilerinin eğitim düzeylerine göre incelenmesi*. 1. Ulusal Eğitim Kongresi'nde sunulan sözlü bildiri, Ankara, Türkiye.

Miller, B. C., & Myers-Walls J. A. (1983). Parenthood: Stresses and coping strategies. *Stress on the Family Volume I: Coping with Normative Transitions*, McCubin, H.I. and C.R. Figley (Eds.). NewYork: Brunner Mazel.

Minnes, P. M. (1988). Family resources and stress associated with having a mentally retarded child. *American Journal on Mental Retardation*, 93(2), 184-192.

Nergiz, H. (2013). *Görme engeli çocuk ebeveynlerinin yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi ve tükenmişlik, ile yaşam doyumuna yönelik yordayıcı değişkenler*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul.

O'Shea, D. J., O'Shea, L. J., Algozzine, R., & Hammitte, D. J. (2001). *Families and teachers of individuals with disabilities: Collaborative orientations and responsive practices*. Boston: Allyn & Bacon.

Oflaz, F. (2008). Hasta çocuk ebeveynlerinin pediatrik yoğun bakım deneyimi ve travmatik stres. *Cumhuriyet Üniversitesi HYO Dergisi*, 12 (1), 53-59.

Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(6), 535- 543.

Örsal, Ö. (1998). *Hemşirelik perspektifinden özurluluk*. <http://www.dezavantaj.org/index.php/aratirmalar/8-engelli/289-hemsirelik-perspektifinden-ozurluluk-> adresinden 15.11.2015 tarihinde edinildi.

Özkan, S. (2002). *Zihinsel engelli ve normal çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek ve depresyon düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özsoy, S. A., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 3 (9), 69-76.

Öztürk, M. (1997). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Perrine, R. M. (1995). Please see me. Student' reactions to professor request as a function of attachment and perceived support. *Journal of Experimental Education*, 68(1), 60-73.

Phelps, K., McCammon, S., Wuensch, K., & Golden, J. (2009). Enrichment, stress, and growth from parenting an individual with an autism spectrum disorder. *Journal Of Intellectual & Developmental Disability*, 34(2), 133-141. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/13668250902845236>

Plant, K. M., & Sanders, M. R. (2007). Predictors of care-giver stress in families of preschoolaged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. 51 (2), 109-124.

Schwarzer, R., & Schultz, U. (2003). *Stressful life events*. <http://onlinelibrary.wiley.com> adresinden 01.12.2015 tarihinde edinilmiştir.

Sencar, B. (2007). *Otistik çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek ve stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Skok, A., Harvey, D., & Reddihough, D. (2006). Perceived stress, perceived social support, and wellbeing among mothers of school-aged children with cerebral palsy. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31, 53–57.

Smith, T., Oliver, M., & Innocenti, M. (2001). Parenting stress in families of children with disabilities. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(2), 257-261.

Sipahi, L. Ö. (2002), *Down sendromlu çocuğu olan annelerde depresyon sıklığı ve ilişkili faktörlerin araştırılması*. Master thesis, İstanbul University, İstanbul.

Sloper, P., Cunningham, C., Turner, S., & Knussen, C. (1990). Factors relating to the academic attainments of children with Down's Syndrome. *British Journal of Educational Psychology*, 60, 284-298.

Speedwell, L., Stanton, F., & Nischal, K. (2003). Informing parents of visually impaired children: Who should do it and when? *Child Care Health Development*, 29(3), 219-224.

Suomalainen, L., Haravuori, H., Berg, N., Kivirusu, O., & Marttunen M. (2011). A controlled follow-up study if adolescents exposed to a school shooting – psychological consequences after four months. *European Psychiatry Journal*, 26(8), 490-497.

Şen, E. (2004). *Engelli çocuğu olan ailelerin yaşadığı güçlükler*. Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.

Şentürk, M. ve Varol-Saraçoğlu, G. (2013). Eğitilebilir zihinsel, bedensel engelli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerin aileden algıladıkları sosyal destek ile depresyon düzeylerinin karşılaştırılması. *International Journal of Basic & Clinical Medicine*, 1(1), 40-49.

Taşdemir, F. (2013). *Görme engelli öğrenci annelerinin yılmazlık özelliklerinin incelenmesi: İstanbul ili örneği*. Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Toros, F. (2002). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon, evlilik uyumunun ve çocuğu algılama şeklinin değerlendirilmesi. *T Clinic Journal of Psychiatry*, 3, 45- 52.

Tröster, H. (2001). Sources of stress in mothers of young children with visual impairment. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 95(10), 623-637.

Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.

Ünal, Y. (2014). *Afetlerde yardım çalışanlarının travma sonrası stres bozukluğu, benlik saygısı, algıladıkları sosyal destek ve yardım arama davranışları açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, İzmit.

Weiss, M. J. (2002). Hardiness and social support as predictors of stress in mothers of typical children, children with autism, and children with mental retardation. *Autism*, 6(1), 115-130.

White, N., & Hastings, R. (2004). Social and professional support for parents of adolescents with severe intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(3), 181-190.

Yıldırım, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-87.

Yıldırım, R., Hacıhasanoğlu, A. P. ve Karakurt, P. (2012). Effects of a nursing intervention program on the depression and perception of family functioning of mothers with intellectually disabled children. *Journal of Clinical Nursing*, 22, 251–261.

Yıldırım, S. H. ve Başbakkal, Z. (2010). Depression among mothers of children and adults with an intellectual disability in Turkey. *International Journal of Nursing Practice*, 16, 248-253.

Yılmaz, B. (2006). *Arama kurtarma alışanlarında travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme ile ilişkili değişkenler*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Zhang, W., Yan, T. T., Du, Y. S., & Liu, X. H. (2013). Relationship between coping, rumination and posttraumatic growth in mothers of children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 7, 1204–1210.

Zimet, G., Dahlem, N., Zimet, S., & Farley, G. (1988). The multidimensional scale of the perceived social support. *Journal of Personality Assessment*. 55, 610-617.